

LITERAIRE PASSANTEN

In deze aflevering wil ik twee bekende dichters uit Zeist naast en tegenover elkaar plaatsen: Hendrik Marsman en Kees Ouwens.

In 1999 zal Zeist trots de honderdste geboortedag van de dichter Marsman vieren, maar het kan niet verhuld worden dat Marsman nogal ambivalent tegenover zijn geboortedorp stond. Enerzijds hield hij van de natuur, vooral in de herfst en de serene rust van het Broederplein, waar zijn jeugdvriend Arthur Lehning woonde. Anderzijds verafschuwde hij de Zeisterse society. Marsman begint zijn gedicht 'Tocht' met de prachtige strofe: *Mijn dorp, ik ben uw dorre tucht/en d'onoprechtheid van uw valse straten/in wrok, in langverzuurde wrok ontvlucht.*

Kees Ouwens.

Kees Ouwens werd in 1944 in Zeist geboren, alwaar hij een katholieke opvoeding kreeg. Hij studeerde twee jaar psychologie in Utrecht, maar besloot zich al spoedig geheel aan het schrijverschap te wijden. De omgeving van Zeist is daarbij steeds een belangrijke inspiratiebron gebleken. "Steeds keer ik naar een bepaalde periode uit mijn leven terug, zo rond mijn twintigste. Dat is de bron waar ik nog altijd uit put. Ik beschrijf het landschap rond het

ouderlijk huis in Zeist. Het Kromme Rijnlandschap, De Heuvelrug. Zachte glooiingen. Het heeft iets erotisch. Als ik het voor me zie, komen gevoelens van volmaaktheid op." (Haagse Post van 14 juni 1980) Arjen Schreuder noemt het landschap dan ook Ouwens' belangrijkste onderwerp. (NRC van 22 april 1988)

Als dichter debuteerde hij in 1968 en later publiceerde hij ook twee romans. In 1975 ontving hij de Van der Hoogtprijs voor de dicht-

Marsman getekend door zijn vriend Paul Martin in 1939. Uit: P.O. Martin, Europeesch verlof, (1939).

bundel 'Als een beek'. Ik wil het echter hebben over zijn tweede roman 'De eenzaamheid door genot', die in 1987 gepubliceerd werd. Wie de recensies uit die tijd doorleest, merkt dat de roman ook voor de geofende lezer bepaald geen eenvoudige kost was en dat de literaire kritiek voor veel raadsels werd gesteld: "Dat maakt 'De eenzaamheid door genot' tot een uniek, maar ook tamelijk onleesbaar boek, dat afstoot door zijn archaische, geaffecteerde stijl en vooral door zijn lange, elliptische zinnen: ware labyrinten van tussenvoegsels, bijzinnen en andersoortige uitbreidingen, waarin ik al lezend meer dan eens de weg ben kwijtgeraakt." (Arnold Heumakers in De Volkskrant van 20 maart 1987) Schrijver en personage zijn op zoek naar verstillung, een vlucht uit het jachtige bestaan. Van handeling in traditionele zin is dan ook nauwelijks sprake. Daar staat een overdaad aan minitieuze beschrijving tegenover, die in de

verte doet denken aan het werk van Lodewijk van Deyssel. En het gaat mij natuurlijk om die beschrijvingen, want de roman speelt in Zeist. Ouwens heeft echter de topografische namen veranderd. Voor de doorgewinterde Zeistenaar leveren deze echter geen noemenswaardige problemen op: hij gebruikt Zinzendorp voor Zeist (Marsman en Lehning spraken over "Zinzendorf" als ze het over Zeist hadden), Bijwijk voor Bunnik, Steden voor Utrecht, Paleislaan voor Slotlaan, Rondeel voor het Rond enz.

In 'De eenzaamheid door genot' op p. 53 e.v. lezen we over een nachtelijke wandeling:

Voorbij het dorpscentrum, ontruimt rondpoint, op de kruising van een Dorpsstraat en de gezichtslaan van een paleis in getemperd straatlicht gelegen, betraden zij, uit het café op weg naar huis, een voetpad, het was overhuifd door eikeloof, liep tussen kniehoge liguster, werd nog eerst verbroken door een zijweg, voerde dan langs patricische architectuur. Aaneengesloten gevels, waarin sommige van de percelen, waaronder een godshuis, om monotonie te voorkomen slechts door vooruit-springing, wel, omwille van de symmetrie, op regelmatige afstanden van de belendende onderscheiden waren, omzoomden nu een poos hun thuiskeer. Een aantal percelen, eveneens met gelijke tussenruimten uiteengelegen, verstevigde dit ritme door een grotere uitstek en hoogte en onderstreepte de balans van het ontwerp. Deze bezienswaardige, gestage gevels bemanelden een kerkelijke gezindte - genaamd de Zusteruniteit - die niet de zijne was. Haar behuizingen, ongeteld de huisnummers twee in getal, elk geschaard om een rechthoekig plein en van elkaar gescheiden door de Gezichtslaan, ontsluijden aldus een grondplan, waarvan de lange zijden aan de openbare weg merendeels vrij bleven van bebouwing. Naar de trant van hoofdstedelijke grachtenhuizen daar rond het midden van de achttiende eeuw neergezet, flankeerden beide gemeenschapshuizen aldus over aanzienlijke afstand de zichtas tussen Rondeel en Paleis.

Bij Ouwens vinden we een opvallend precieze beschrijving van de flora rondom het Slot. De eikebomen, de liguster en later (p. 63) de karakteristieke treurwilg en de reusachtige rodondendronstruik.

Marsman heeft in de jaren 1932-1937 enkele opzetjes en fragmenten geschreven voor een autobiografische roman, die uiteindelijk de vorm zou krijgen van 'Zelfportret van J.F.' (opgenomen in het 'Verzameld werk'). Die eerste fragmenten vormden het begin van een roman over Marsmans jeugdvriend Arthur Lehning en Zeist speelde hierin een nadrukkelijke rol. Helaas is Marsman niet verder in deze richting gegaan en besloot hij tot een nogal mistig verhaal over zijn alter-ego J(acques) F(ontein), waarbij alle verwijzingen naar Zeist werden geschrapt ('Zelfportret' wordt in een dorp aan zee vlak bij Leiden gesitueerd. Hiervoor zal Noordwijk model hebben gestaan, waar hij tijdens zijn studie rechten enige tijd woonde). De "Zeisterse fragmenten" werden door Jaap Goedegebuure afgedrukt in 'Op zoek naar een bezielde verband'. (dl. 2. Documenten, brieven en verspreide publicaties van H. Marsman. Amsterdam, 1981. p. 199-253.) Ik citeer hieruit:

De kerkdiensten duurden er kort, en er werd veel bij gezongen, ook door een koor. De Kerk was van binnen geheel wit, niet enkel de muren en de gordijnen maar ook de pilaren en de banken. De vloer was van hout dat met fijn zand was bestrooid. Alleen de preekstoel waarachter de dominee zat was bedekt met een donkergroen kleed dat neerhing tot op den grond. De preekstoel stond op een kleine verhooging.

De sfeer van de kerk was zeer sober en licht, alleen nogal ijl en schraal en buitengewoon puriteinsch. Er was in het geheel geen versiering. De geslachten waren er - en niet alleen in de kerk - tot in het belachelijke toe van elkaar gescheiden en de kerkelijke tucht waakte vooral voor het behoud der 'zedelijkheid'. Tegen de preutsche schijnheiligheid van sommige leden kreeg een onschuldige scharrelpartij al gauw het aanzien van een bandenlooze libertinage en vooral de talrijke oude vrijsters klaagden steen en been over het verval der zeden. Ontzet over zooveel toenemende loszinnigheid sloegen zij haastig de oogen neder en lasterden ijverig verder; dat was hun dagelijksch werk. Toch werd er onder de jongere broeders soms heel vrolijk gedronken, maar veel van de meisjes werden letterlijk gepantserd in kuischheid.

Er was ook een kostschool waar de zedigheid zwaar werd onderwezen

en misschien ook beoefend onder pruisisch bewind. Ik heb in mijn jeugdige jaren er de meest slinksche streken bedacht om in dat bolwerk der kuischheid een paar amoureuze woorden naar binnen te smokkelen, bestemd voor de wekelijks wisselende geliefden. Maar de sfeer van hun godsdienst en hun geloof had iets van de sfeer van hun kerk: zij was licht en verlicht, weinig dogmatisch en verzoenend. Dat alles zat ook in de stijl van de pleinen en vooral in hun werkelijk onvervangbare sfeer: zij waren karaktervol achttiende eeuwsch en zij hadden ondanks een zeker teruggetrokken besef van eigenwaarde en piëtische waardigheid iets ruims, opens en weidsch.
(p. 220-221)

Marsmans beschrijving is humoristischer, menselijker. Tegenover de fotografische details bij Ouwens staat de bezielde beschrijving bij Marsman. Een halve eeuw scheidt hen en dat maakt de vergelijking juist zo boeiend.

Ik eindig met een lang fragment uit 'De eenzaamheid door genot' (p. 63 e.v.) van Kees Ouwens, omdat dit een goed beeld geeft van Ouwens' merkwaardige stijl. Ook hier is weer sprake van een nachtelijke wandeling.

In de Paleislaan, het dorp tot winkelstraat, bevonden zich de etalages aaneengerijgd verduisterd, een enkele merknaam bleef van binnenuit verlicht. Een vage wind hield de doortrokken atmosfeer in trage beweging. De Paleislaan had zich recht betekenisloos voor hen uitgestrekt zonder volk.

Het voetpad dat zij volgden na het Hofse laantje boog met de paleisgracht naar links, voerde, bij de treurwilg waaraan het water raakte, langs een massale rododendron. [...] Verderop passeerden zij een linde, door oeverval kantelde de boom, stak horizontaal over de waterspiegel, groeide niet naar het oneindige, naar de einder. Dan verbreedde de gracht, de paleistuin boog naar binnen, een bebost, bolrond klein eiland vond zo een plaats. In een doorkijk tussen het hoogopgaand geboomte in de tuin - het maakte voor de blik vrij baan! - verwijlde, in de luister van het verval, en profiel het classicistische paleis van de

gemeente, daar verzezen op last van een voorzaat van de Oranjes, die in opspraak waren door de teeltkeus van twee van hen, maar geen krimp gaven. De gracht raakte voorts aan een lage, lege oever, weids liep een gazon op naar een rijweg, deze volgde de omtrek van de in origine Franse tuin. Aangelegd in Le Nôtre-stijl, getransformeerd door veranderde mode en de tands des tijds bood de tuin ten slotte een landschappelijke aanblik. De aanvankelijk strikte, geometrische contour vervaagde, handhaafde zich globaal.

Het pad voerde over een landtong, omspoeld door de paleisgracht en een grift, uiteenvloeiend, zij bereikten de kop van het land, een voetbrug welfde over een engte, plaats waar de grift aftakte, strak, richting Steden. Nadat hun pas, door de brug versneld, weer meteen was vertraagd door de stijging van het pad dat op de brug aansloot en licht naar rechts boog tussen twee toeffjes rode beuken, stapten zij op de bestrating van een kruispunt van wegen, waaronder die welke de loop volgde van de paleisgracht, door het weidse gazon op afstand gehouden. In de verte, tegenover de korte zijde van de tot moesland, villatuinen en een tennispark verkavelde uitleg van de paleistuin in zuidwestelijke richting buiten de gracht, langs de weg naar Bijwijk, en terwijl Armand, naast Gerard nu het kruispunt overstekend, een vluchtige blik wierp langs deze weg, die op het punt waar de weg om de paleisgracht overging in de laan waar zij woonden in tegenovergestelde richting tussen de bonte stammen van platanen lang en recht naar het dorpscentrum, naar Bijwijk rechthoekig naar links voerde, daar aan één kant de bebouwde kom markeerde, aan de andere een beukenrij volgde waarvan ouderdom het hout verdorde, ontvouwdend zich akkers en weiden, dat wat open was, wat hem aantrok, wat hij links liet liggen.

Het is mogelijk de bovenstaande wandeling exact na te lopen, al moet men eenmaal rechts in plaats van links afslaan.

J.A. van den Dikkenberg

Dit is het tweede deel in een serie artikelen over schrijvers uit en over Zeist. Het eerste deel verscheen in SELIST 24 (1994), nr. 2, p. 29-31.